

NAİLƏ ƏSKƏR
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
AMEA Folklor İnstitutu
qaracantali@live.com

KOROĞLU QALALARI

XÜLASƏ

Bütün şifahi xalq yaradıcılığında olduğu kimi epik janrlarda da məkan ünsürü geniş yer tutur. Dastanlarda bu məkanlar daha çox xalq sevgisindən yaranaraq genişlənir və bir çox kənd, qala, dağ, mağara və s. yer adları qəhrəmanın adı ilə bağlanır. Bu mənada daha çox igidlik, əlçatmazlıq, mərdlik simvolu olan qalalar qəhrəmanlıq dastanları ilə əlaqələndirilir. “Koroğlu” dastanının baş qəhrəmanı Koroğlunun da adı bu səpkidə bir çox qalalarda yaşayır. Cənubi Azərbaycan, Zaqafqaziya, Şərqi Anadolu əraziləri belə qalalarla zəngindir. Bu fakt daha çox dastanın bu coğrafiyada epik yaddaşlarda canlı olaraq yaşadığından irəli gəlir. Bəzi mütəxəssislərin fikrinə görə, bu qalaların bir çoxu Koroğlunun istehkamı və ya hər hansı bir səbəbə görə müvəqqəti yaşadığı yerlərdir. Bu qalaların strateji əhəmiyyət daşıyan ərazilərdə: əsasən sıldırım, əlçatmaz yüksəkliklərdə yerləşməsi də bu fikri təsdiq edir. Dastandan bildiyimiz kimi, Koroğlunun daim yaşadığı məkanın adı Çənlibeldir və Koroğlu qalalarından fərqli olaraq buranın dəqiq ünvanı məlum deyildir. Çənlibeldən başqa qəhrəmanın adı ilə bağlı bir çox epik məkanların olması və onların bu ərazilərdə bəzən bir-birinə yaxın məsafədə yerləşməsi də diqqəti cəlb edən məsələlərdən biridir. Qalalardan başqa bu ərazilərdə Koroğlunun və onun igidlərinin adı ilə anılan mağara, dərə, dağ, bulaq və s. yerlər də mövcuddur. “Koroğlu” dastanında qəhrəmanın yaşadığı məkan kimi adı çəkilən başqa yerlər də müxtəlif ərzilərdə qarşımıza çıxır. Yenə Koroğlu adlı və ya dastanla səsleşən adlarla bağlı kəndlərin də bu qalalara yaxın ərazilərdə yerləşdiyini müşahidə edirik. Bütün bu adların “Koroğlu” dastanına və onun qəhrəmanlarına xalqın sonsuz sevgisi nəticəsində ortaya çıxdığı fikri mövcud fikirlərdən biridir. Bu məqalədə “Koroğlu” dastanının Azərbaycan variantlarına bağlı olaraq epik məkanlarını təyin etmək üçün Zaqafqaziya, Şərqi Anadolu və Cənubi Azərbaycan ərazilərinə yayılmış Koroğlu qalalarına bir nəzər salınır və yenə dastanla bağlı olduğu düşünülməyən müxtəlif məkanlar haqqında məlumat verilir.

Açar sözlər: “Koroğlu” dastanı, epik məkan, qala, kənd, ərazi, dağ

Çənlibelin, yəni “Koroğlu” dastanında yer alan əsas epik məkanın adı ilə deyil, baş qəhrəmanın, yəni Koroğlunun adı ilə bağlı olan məkanlar-qalalar, Qafqaz, Şərqi Anadolu, Cənubi Azərbaycan və s. bölgələrdə geniş yayılmışdır. Başda “Koroğlu” dastanının baş qəhrəmanının adı ilə bağlı Şərqi Anadolu ərazisinə yayılmış qalalara

nəzər salmaq. Şərqi Anadolu bölgəsində yaranmış, hələ də canlılığını qorumağı bacarmış, epik söyləyicilər tərəfindən dastan gecələrində nəql edilən “Koroğlu” mətnləri Azərbaycan sosio-kultural, fonetik irsinə daxildir. Buna görə də dastanın Şərqi Anadolu ilə bağlı məkanlarının Azərbaycan variantlarının yaranması və yayılması məsələsində ciddi rol oynadığını düşünürük. Şərqi Anadolu ərazisində çox sayda Koroğlu qalaları və bu dastanla səsleşən məkanlar olduğunu görürük. Bunlardan bəzilərini gəzmək və görmək imkanı yarandığı üçün də xüsusi olaraq araşdırmaq imkanı əldə etdik.

“...bölgenin tarixini öyrənmək məqsədi ilə keçmişdən bu günə qədər müxtəlif araşdırmalar aparılmışdır. Bu tədqiqatlar nəticəsində Ərzurumda üç, Ərzincanda iki, Qarsda iki, İğdırda iki və Ardahanda bir olmaqla cəmi 10 dənə Koroğlu qalası olduğu qeyd edilmişdir” (4, s.155).

Qalalardan başqa, Şərqi Anadolu ərazisində Koroğlunun adı ilə bilinən bəzi məkanlara da rast gəlinir. Bu məkanlar bölgə relyefini də nəzərə alsaq, əsasən mağaralar və qayalardan ibarətdir. Koroğlu mağarası, Koroğlu qayası, Giziroğlu qalası kimi yerləri buna nümunə olaraq göstərə bilərik. Bundan başqa, dastana görə adlandırılmış kəndlərə Sarıqamışda Koroğlu kəndini, Susuzda Giziroğlu kəndini, Ərzurum mərkəzdə Koroğlu məhəlləsini göstərə bilərik. Giziroğlu kəndi dastanda adı çəkilən Giziroğlu Mustafa bəylə bağlıdır, bundan başqa Koroğlunun dəlilərindən olan Bəlli Əhmədin də buralı olması haqqında bölgədə müxtəlif fikirlər səslənir.

İğdır rayonunda iki yerdə, Güngörməz kəndinə yaxın ərazidə və Tuzluca qəsəbəsində Koroğlu qalası yerləşir. Bunlardan başqa, İğdırda Təkəlti dağında Koroğlunun adı ilə bağlı mağara, onun atı Qıratın bağlandığı rəvayət edilən yerlər, atın su içdiyi yalaq (çuxur daş) mövcuddur. Bu yerlər ərazidə yaşayan insanlar tərəfindən xüsusi sevgi ilə qorunur.

İğdır Tuzlucada olan qala istehkam qalası hesab edilir və bölgəyə nəzarət etmək istifadə edildiyi düşünülür. Bu Koroğlu qalası strateji əhəmiyyət daşıyır, yüksəklikdə yerləşir və Araz yatağının olduğu düzənlikləri nəzarətdə saxlamaq üçün münasib yerdedir.

İğdır Güngörəməz kəndinin yaxınlığındakı Koroğlu qalası Koroğlu dağındadır. Qala 2500 metrədən yüksək olan dağın sıldırım və əlçatmaz yamacında qurulmuşdur. İğdır bölgəsində qalalardan başqa Qaraqala adlanan vadidə Koroğlu və onun hamisi Həzrəti Əlinin adı ilə bağlı iki mağara da vardır.

Ardahana bağlı Gölə inzibati ərazisində yerləşən Koroğlu qalası Ardahanla Ərzuruma bağlı Bardız (yeni adı ilə Şənqaya) inzibati ərazisi ilə həmsərhəddir. Bu qalanın xarabalıqları Allahüəkbər dağında yüksək yıldırım qayalıqda indi də qalmaqdadır.

Bu gün dastanın canlı şəkildə yaşadığı Qarsda iki Koroğlu qalası bilinir. Bunlardan biri Sarıqamış yaxınlığında, o biri Qarsa bağlı olan Bozqala kəndi ərazisindədir. Sarıqamış ərazisində yerləşən qala Şərqi Anadoludakı Koroğlu qalalarına nəzərən daha böyükdür. Bu qalanın bir çox yeri uçub dağılsa da müdafiə

divarları hələ də ayaqdadır. Sarıqamış Koroğlu qalasının istehkam qalası olduğu müdafiə divarlarını dövrələyən sıldırım qayaların diblərinin su kanalı ilə əhatə olunması ilə ortaya çıxır. Maraqlıdır ki, bu qalanın yaxınlığında yerləşən kənd bu gün də Koroğlu kəndi adlanır.

Qars Bozqala kəndi yaxınlığında yerləşən Koroğlu qalasının qalın divarları hələ də ayaqdadır. Qalanı dövrələyən xarici divarların qalınlığı bəzi yerlərdə 4 mertəyə çatır, hündürlüyü isə bir çox hissəsində 3 metrədən hündürdür.

Ərzurum bölgəsində də Koroğlu adlı qalalar mövcuddur. Oltu qalası Ərzurumun Oltu rayonunun şimalında yüksəklikdə ağacların arasında yerləşir. Demək olar ki, xarabalığa çevrilmiş qala o biri qalalara görə daha kiçikdir. Qalanın içində bəzi məişət tikililərinin və su quyusunun yeri görünür.

Ərzuruma bağlı Bardız (yeni adı ilə Şənqaya) qalası Ardahana bağlı Gölə qəsəbəsinin ərazisində yerləşən Koroğlu qalasına yaxın məsafədədir. Qala sıldırım yüksəklikdə yerləşir, torpaq sürüşməsi nəticəsində bu gün xarabalığa çevrilmişdir.

Ərzurum bölgəsində yerləşən Koroğlu qalası 2500 metr yüksəklikdə böyük qaya özlünün üzərindədir. Bu gün xarabalığı qalan qalanın iç-içə dörd sıra təşkil edən mühafizə divarları hələ də ayaqdadır. Bu qalanın strateji əhəmiyyəti istehkam üçün əlverişli olmasında, təsərrüfat əhəmiyyəti isə arxasında qalan geniş vadinin əkinçilik və heyvandarlıq üçün əlverişli olmasındadır.

Ərzincan bölgəsində də bütün Şərqi Anadoluda yer alan Koroğlu qalalarına bənzər qalalar mövcuddur. Bu Koroğlu qalaları Tərçan və Beşqaya ərazisindədir. Bu qalalar bir-birinə çox yaxın kiçik bir ərazidə yerləşir. Tərçan rayon mərkəzi, Beşqaya isə Tərçana bağlı bir kənddir. Tərçan rayonu inzibati olaraq Ərzincana bağlı olsa da, ərazi olaraq Ərzurumun qərb hissəsinə daha yaxın bölgədə yerləşir.

Azərbaycan variantlarına aid son nəşr olunmuş qollardan biri olan “Mahru xanımın Çənlibelə gəlməyi” qolu dastanın epik məkanını haqqında bizə geniş bilgiler verir: Bu qolda Koroğlunun İstanbuldan gələcək təhlükəyə qarşı hazırladığı strateji planını təsvir edilir. Təhlükənin qərbdən gəldiyini diqqətə alsaq bu qolda göstərilən məkanların hamısı İstanbuldan şərqdə olmalıdır. Qolda adı çəkilən Çuxuroba adlanan ərazi bugünkü İğdır əyalətindədir. Tarixi qaynaqlarda XX əsrin əvvəlinə qədər İrana aid olan bu yerin qədim adı Sürməli çuxuru kimi qeyd olunur. Sürməli çuxurunun bugünkü Ermənistan ərazisində qalan şimal hissəsi, Aras çayının şimal sahili isə Saat çuxuru adlanır. Buraya yaxın olan Qars, Ağrı, İğdır eyni coğrafi koordinatlarda yerləşir. “Kitabi-Dədə Qorqud” boylarında da adı keçən Ayqır gölü də Qarsla Ərzurum arasında yerləşir. Mətnə Əlosman şəhərləri dedikdə isə daha çox Anadolunun iç bölgələri nəzərdə tutulur. Osmanlının şərq hissəsi sərhəd bölgəsi hesab edilir. Bu mətndən gəlinən qənaətlərə görə Çənlibelə bugünkü Türkiyənin şərq ucqarlarında, yəni bir çox qaynaqlarda da deyildiyi kimi, dövrün iki böyük imperiyası olan Osmanlı-İran sərhədlərində yerləşir. “Xotkar Murad bicdi. Hücuma keçməmişdən əvvəl planını yüz ölçüb, bir biçir. Düşməninə gözləmədiyi yerdən yaxalayır. Köhnə hiyləgərdir. Bilir ki, Qars, Ağrı, Çuxuroba yolu kəsə, ağıla

gəlməzdi. Qoşunun gərdiş etməsi üçün şərait əlverişli idi. Əsas qüvvəni bu səmtə yönəldəcəkdir. Bizi çəkiyə çəkmək üçün qoşununun az qismini Yasdıqar səmitdən Ayqır keçidinə yönəldəcəkdir. Alosman şəhərlərində az qüvvə saxlayacaq. Biz əsas qüvvəmizi Ağrı keçidinə toplamalı, bir qismini isə Ayqır keçidində pusquda qoymalıyıq. Say-sambal dəlillərdən yeddi yüz yetmiş yeddisini Sınaq keçidindən Alosmana yeritməliyik” (5).

Bugünkü coğrafi koordinatlarla nəzərdə tutsaq İran-Türkiyə sərhədi bir çox mənbələrdə Koroğlunun məkan tutduğu ərazilər kimi göstərilir. Buna sübut kimi Salmas bölgəsi bir çox qaynaqda Koroğlunun qalası Çənlibelə və dastanla bağlı başqa məkanlara işarə edir. “Koroğlunun müəyyən zaman kəsiyində Cənubi Azərbaycan ərazisində yaşadığına dair əsas dəlillərdən biri qəhrəmanın adını daşıyan qaladır. Qala Salmas şəhərinin şimal-qərbində Hödər kəndinin yaxınlığında yerləşir. İndi də xalq arasında bu qalanın şimal tərəfi Oğlan qalası, qərb tərəfi isə Qız qalası adlanır. Qaladan bir az aralıda daşdan yonulmuş bir mağara, üç hissəli başqa bir mağara daha var və burada qalanın daşdan tikilmiş sığınacaqlarının izi qalır” (7, s.123).

Koroğlu qalalarının əsas ortaq xüsusiyyətlərinin başında dağlarda, sıldırım yüksəklik və təpələrdə qurulmuş olması gəlir. Bugünkü Azərbaycan sərhədləri daxilində yer alan Şəmkir, Tovuz, Qazax, Gədəbəy bölgələrində, eləcə də bu ölkənin siyasi-inzibati hüddullarından kənar qalan qonşu Gürcüstan və Ermənistanın ərazilərində belə qalalara rast gəlinir.

Azərbaycanın hazırkı sərhədlərinin cənub qərbi və bu bölgənin Gürcüstanda qalan hissəsi “Koroğlu” dastanı ilə bağlı olan məkan adları ilə zəngindir. Bu məkanlar, qala xarabaları xüsusilə Tovuz bölgəsində tez-tez qarşımıza çıxır: “Tovuz ərazisi həm də Koroğlu qəhrəmanlarının əsas məskənlərindən biri olub. Dəlilər, Yağlıqoruğu, Çənlibel (bəzən Şamlıbel də deyirlər) məhz Koroğlunun yurd saldığı və vuruşduğu ərazilərdəndir. Elə bunun üçündür ki, Koroğlu hərəkətinin dastanlaşmasında Tovuz aşiq məktəbinin müstəsna xidməti olmuşdur” (9, s.33).

Tovuzda iki Koroğlu qala xarabalığı yerləşir. Bunlardan biri Zəyəm çayının kənarında, yüksək yamacda yerləşir. Yaxınlıqdakı kəndin adı da Qalakənddir. Üç tərəfi əlçatmaz sıldırım qayalarla əhatə edilən qala yerinə bir tərəfdən giriş mümkündür. Qaladan bir az aşağıda başqa yaşayış məskənlərinin də xarabalığı yerləşir. Qalanı əhatə edən sıldırım yüksəkliklər divarlarla hörülərək bir-birinə birləşdirilmişdir. Qala xarabalığının içərisində su quyularının, daş hovuzun izləri mühafizə edilmişdir. Bütün bunlar bu qalanın bir zamanlar ciddi strateji müdafiə mərkəzi olduğuna bir işarədir.

Tovuzda yerləşən ikinci qala xarabalığı Yuxarı Öysüzlü kəndinin yaxınlığındadır.

Gədəbəy rayonunun Qalakənd kəndində olan dastan qəhrəmanının adı ilə anılan qalanın xarabalıqlarında bir zamanlar Koroğlunun yaşadığı fikri mövcuddur. Bu qala xarabalıqları sıldırım yüksəklikdə yerləşir. “Dəniz səviyyəsindən 2 min metr

yüksəklikdə yerləşən abidəyə yalnız ayaqla, piyada qalxmaq mümkündür. Qərb tərəfdən isə sıldırım qayalıqdır. Divarları 1-3 metr aralığında olan qalanın daxilində hələ də yel dəyirmanı, təndir və su anbarının xarabalıqları qalmaqdadır. Bundan başqa, ərazinin sirlərindən biri də, su anbarıyla bağlıdır. Belə ki, dağın zirvəsində yerləşməsinə baxmayaraq, bu gün belə, orada yerləşən su anbarına daim təmiz su daxil olur. Sakinlər bura dolan suyun heç vaxt mamırlamadığını və iy vermədiyini deyirlər” (11).

Gədəbəydə yerləşən başqa bir epik məkan isə yüksəklikdə yerləşən Koroğlunun adı ilə bağlı olan qayadır. Qaya Dördlər kəndinin yaxınlığındadır.

“Gədəbəy rayonu Dördlər kəndi yaxınlığında Koroğlu qayası var. Xalq içərisində rəvayətə görə, Koroğlu əvvəlcə həmin qayanın üstündə gəzib, buradan düşmənlərinin gəlib-gəlmədiyinə göz qoyurmuş. Eyni ərazidə Koroğlu yarğanı adı da qeydə alınmışdır. Söylənilən rəvayətə görə, bu, Koroğlunun qayadan Qıratın belindən sıçrayıb düşdükdən sonra keçdiyi yarğandır” (8, s.50).

Koroğlunun adını daşıyan oronimlər, yəni dağ, yüksəklik, qaya adları, bundan başqa mağara, dərə adları və s. də Azərbaycanda geniş yayılmışdır. Bu adların bolluğu bir tərəfdən dastanla birbaşa əlaqələndirilə, bir tərəfdən də Koroğlunun məğlubedilməzliyi, igidliyi mənasında xalq sevgisindən yarana bilər.

“Keçən əsrə aid məlumatda Koroğlu dağı (Qazax qəzası), çöl materialları əsasında isə Koroğlu zağası, Koroğlu dərəsi, Koroğlu qayası (Gədəbəy rayonu), Koroğlu qalaları (Gədəbəy, Şəmkir, Tovuz və Ağdam rayonları) və s. oronimlər məlumdur” (8, s.63).

Koroğlu qalalarının Azərbaycanın bugünkü cənub qərbi sərhədlərində belə geniş əraziyə yayılması daha çox dastanın bu coğrafiyada epik yaddaşlarda canlı olaraq yaşamasından və dastana olan dərin sevgi və mənimsəmə duyğusundan irəli gəlir.

“Azərbaycanda bəzi qalalar vardır ki, onlara xalq Koroğlu qalası deyir. Belə qalalar indiki Tovuz, Şəmkir, Qazax, Gədəbəy rayonlarının ərazisində və Ermənistanın bu yerlərə yaxın olan dağlarında vardır. Onların bəziləri XVIII-XIX əsrlərdə dağılmış və sonralar yerlə yeksan olmuşdur” (1, s.7). Bu qədər bir-birinə yaxın ərazilərdə Koroğluya məxsus qalaların, bir başqa adı ilə Çənlibellərin olması mümkün idi? Fikrimizcə, Koroğlunun buralardan keçməsi, bəzi toqquşmalar vaxtı bu qalalarda düşərgə salması yaxud strateji mənada istifadə etməsi də buraların Koroğlu qalası adlanmasına səbəb ola bilərdi. Şəmkir (Şəmkir) ərazisindəki Koroğlu qalasına yaxın məsafədə sıldırım dağların ətəyində Çardaxlı və Dəllər (Dəlilər) kəndlərinin olması da bəzi qaynaqlarda Çənlibellənin buralara yaxın ərazidə yerləşməsinə bir dəlil kimi qiymətləndirilir. Bu kəndlər canlı qüvvə, ərzaq və bəzi xidmətlər təmin etmək mənasında (nalbəndlik, dəmirçilik və s.) Çənlibelə bağlı olmuşdur. Maraqlı faktlardan biri də budur ki, bu kəndlərin yaxınlığında yerləşən geniş bir otlığın adı da Yağı qoruğudur.

Şəmkirdəki təpənin başında yerləşən Koroğlu qalasının xarabalığı şəhər mərkəzinə yaxındır. Təpədə, eyni zamanda, mövcud olan çuxurların yağış-qar sularının toplanması üçün qazıldığı ehtimal edilir.

“Çənlibel haqqında fikrimi yekunlaşdırıb demək istəyirəm ki, Koroğlunun yurdu Çənlibellə Şəmkir və Gədəbəy rayonları arasında yerləşən Çənlibel bir çox cəhətdən üst-üstə düşür və onların ayrı-ayrı Çənlibellər olduğunu söyləməyə heç bir əsas yoxdur” (10, s.62).

Qazax rayonunun mərkəzinə yaxın bir Koroğlu qalası daha yerləşir. Dairəvi şəkildə höürülmüş daxili divarların hündürlüyü 8 metrdən artıq, diametri isə 6 metrə yaxındır. Qaladan əsas gediş-gəliş yolunu müşahidə etmək mümkündür. Bu yol İrəvandan gələn qədim karvan yoludur və qalanın bu yolun üzərində olması, qalanın qalıntıları arasından tapılan arxeoloji faktlar da buranın bir istehkam qalası olmasına işarə edir.

“Yaxın zamanlarda rayonun Koroğlu qalası deyilən ərazisində arxeoloji qazıntılar aparılmağa başlanıb. Aparılan qazıntılar zamanı qalanın içərisində iki gözdən ibarət gizli su anbarı, külək dəyirmanı, qoşa tənədirxana və 5-6 yaşayış evi aşkarlanıb. Bundan başqa, tədqiqatlar zamanı qala ətrafında daha 40-a yaxın yaşayış evinin qalıqları da bəlli olub. Gəncə şəhərinin möhkəmləndirilməsinə xidmət edən bu qala feodal istehkamlarından biri olmaqla XII əsrdə inşa edilib” (2, s.224).

P.N.Boratav da əsasən Anadolu və Qafqaz coğrafiyasını düşünərək “Koroğlu” dastanında yer alan məkanları araşdırmışdır. Bu araşdırmada Çənlibel və ya Koroğlunun adı ilə adlanan geniş ərazilərə səpələnmiş qalalar, bundan başqa, dağlar, mağaralar, bulaqlar, qayalar və s. göstərilmişdir. Müəllifə fikrincə, Anadolu və Cənubi Qafqaz bölgəsində dastanla əsləşən yeddi dağ vardır. Bunların ortaq xüsusiyyəti Koroğlu adı ilə bağlı olmalarıdır:

“1) Bolu-Beypazarı istiqamətində, tam olaraq, Bolunun cənub şərq istiqamətində Koroğlu dağı. Ən yüksək nüqtəsi 2315 metr.

2) Gəncə vilayətində Qazax yaxınlığında.

3) Yeni Bəyaziddə (Göyçə gölü sahilində).

4) Ardahan ətrafında.

5) Koroğlu başı (indeksdə harada olduğu təsvir edilmir).

6) Qars vilayətində Kağızman yaxınlığında; bunun necə bir yer olduğu təsvir edilmir; de Montpereuxun əsərində qeyd etdiyi Koroğlu dağı bu olmalıdır. Seyyah bu dağı, Ağrıdan Ərzuruma gedən silsiləsindən ayrılan bir qol deyər təsvir edir.

7) Tiflis vilayətində Ahalkələk yaxınlığında” (3, s.127).

Tiflis şəhəri yaxınlığında yerləşən qala buraya 17 kilometr məsafədədir. Yüksək ərazidə yerləşən qala dəniz səviyyəsindən 1250 metr yüksəklikdədir. Sosio-mədəni dəyərlərimizin tərkib hissəsi olan Koroğlu qalasının adı son əsrdə 3 dəfə dəyişib. “Əvvəlcə bu tarixi abidəni Aqarani, sonra Azeula adlandırdılar. Sonunda isə bu qalanın Koroğlu qalası olduğu bildirilir. Arxeoloqların fikrincə, qala VII əsrin sonları IX əsrin əvvəllərində tikilib” (13).

“Koroğlu” dastanında yer alan epik məkanlara-Koroğlu qalalarına baxaraq bunların, geniş ərazilərə yayılmış müxtəlif xarabalıqlar olduğunu görürük. Koroğlu adı ilə bağlanan kənd, dağ, mağara, qaya və s. yerlər haqqında olan məlumatları nəzərdən keçirdikdə bu bizə ümumi bir qənaətə gəlməyə izin verir ki, bu məkanlar küll halında, əslində məhz bir epik məkandır. “...Bu sistemdə “Çənlibel” qeyri-real toponimdir, digər toponimik vahidlər isə daha çox obrazlılığı qüvvətləndirməyə xidmət edir” (12, s.165). Xəyali və ya real olmasından, tarixdə olub-olmamasından aslı olmayaraq Çənlibel və dastanla bağlı bütün məkanlar artıq bir obrazdır. Bu məkanlar qəlibləşmiş rəmzlər olaraq “Koroğlu” dastanının var olmasına və əbədi ömrünə xidmət edən epik məkanlardır.

Qaynaqlar:

1. Babaxanov, P. “Koroğlu” dastanı və Koroğlunun məskəni // Ədəbiyyat və incəsənət. – 1984, 7 sentyabr, №36 (2119). – s. 7.
2. Babayeva, M. İpək yolunun “Koroğlu” dastanında yeri // III. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu. 25-27 may 2016. – Bakı, 2016. – s. 221-226.
3. Boratav, P.N. Koroğlu Destanı. 2-ci basım. – İstanbul: Adam Yayıncılık, 1984. – 261 s.
4. Kalmış, G. Kuzeydoğu Anadolu Bölgesinde Tespit Edilen Koroğlu Kaleleri // Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi. – 2020, XV/I, – s. 155-169.
5. Koroğlu dastanı / Mahru xanımın Çənlibelə gəlməyi // https://az.wikisource.org/wiki/Koro%C4%9Flu_dastan%C4%B1/Mahru_xan%C4%B1m%C4%B1n_%C3%87%C9%99nlibel%C9%99_g%C9%99lm%C9%99yi
6. Leonhard, R. Paphlagonia: reisen und forschungen im Nördlichen Kleinasien / D. Reimer (E.Vohsen). – Berlin: Princeton Universti, 2008. – 401 p.
7. Məlikzadə, T. Tarix-e dəh hezarsaleye Salmas / Salmasın on min illik tarixi. – Təbriz: Eldar yayın evi, 2005. – 706 s.
8. Məmmədov, N. Azərbaycanın yer adları. – Bakı: Azərbaycan Dövlət nəşriyyatı, 1993. – 180 s.
9. Namazov, Q. Ozan-aşiq sənətinin tarixi. – Bakı: Elm və təhsil, 2013. – 480 s.
10. Sadıq, İ. Koroğlu kim olub. – Bakı: Azər nəşr, 1998. – 206 s.
11. Sıldırımlar arasında qalan qala, sirli anbar, gizli yollar və Koroğlu müəmması // <https://sputnik.az/20171024/sirli-anbar-gizli-yopllar-ve-koroglu-muemmasi-412458690.html>
12. Tanrıverdi, Ə. Koroğlunun şeir dili. – Bakı: Elm və təhsil, 2015. – 256 s.
13. Tbilisi yaxınlığındakı Koroğlu qalası turizm obyektinə çevriləcək // <https://report.az/region-xeberleri/tbilisi-yaxinligindaki-koroglu-qalasi-turizm-obyektine-cevrilecek/>

KOROGLU FORTRESS SUMMARY

As in all oral folk art, the element of space is widespread in epic genres. In the sagas, these places are expanded out of love for people, and many villages, castles, mountains, caves, etc. place names are associated with the name of the hero. In this sense, castles, which are rather a symbol of courage, impregnability, courage, are associated with heroic epics. The name of the protagonist of the epic “Koroglu” Koroglu also lives in many castles. Southern Azerbaijan, Transcaucasia and Eastern Anatolia are rich in such fortresses. This fact is largely due to the fact that the saga lives in these parts in epic memories. According to some experts, many of these fortresses are Koroglu fortifications or temporarily occupied for some reason. The fact that these fortresses are located in areas of strategic importance, mainly on steep, inaccessible heights, also confirms this idea. As we know from the saga, the place where Koroglu always lived was called Chanlibel, and unlike the fortresses of Koroglu, the exact address of this place is unknown. In addition to Chanlibel, it is also noteworthy that there are many epic places associated with the name of the hero, and that in these areas they are sometimes located close to each other. In addition to castles, these areas contain caves, ravines, mountains, springs, etc., named after Koroglu and his heroes. There are places too. In different places there are other places mentioned in the Koroglu epic as the place where the hero lived. Again, we observe that villages named after Koroglu or named in the saga are located near these fortresses. The idea that all these names appeared as a result of the people's boundless love for the Koroglu epic and its heroes is one of the existing assumptions. In order to identify the epic locations of the epic “Koroglu” in relation to the Azerbaijani versions, this article examines the fortresses of Koroglu, common in the Caucasus, Eastern Anatolia and South Azerbaijan, and again provides information on various sites that, in our opinion, are associated with the epic.

Keywords: Epic “Koroglu”, Epic Place, Castle, Village, Territory, Mountain

КРЕПОСТЬ КЕРОГЛУ РЕЗЮМЕ

Как и во всем устном народном творчестве, в эпических жанрах широко распространена стихия пространства. В сагах эти места расширены из любви к людям, и множество деревень, замков, гор, пещер и т. топонимы связаны с именем героя. В этом смысле замки, являющиеся скорее символом отваги, неприступности, мужества, связаны с богатырскими эпосами. Имя главного героя эпоса «Кероглу» Кероглу также живет во многих замках. Южный Азербайджан, Закавказье и Восточная Анатолия богаты такими крепостями.

Этот факт во многом связан с тем, что сага живет в этих краях в эпических воспоминаниях. По мнению некоторых специалистов, многие из этих крепостей являются укреплениями Кероглу или временно оккупированы по каким-либо причинам. Тот факт, что эти крепости расположены в районах, имеющих стратегическое значение: преимущественно на крутых, труднодоступных высотах, также подтверждает эту мысль. Как мы знаем из саги, место, где всегда жил Кероглу, называлось Чанлибель, и в отличие от крепостей Кероглу, точный адрес этого места неизвестен. Помимо Чанлибеля, обращает на себя внимание и то, что эпических мест, связанных с именем богатыря, много, и что в этих местностях они расположены иногда вплотную друг к другу. Помимо замков, в этих районах расположены пещеры, овраги, горы, родники и т. д., названные в честь Кероглу и его героев места тоже есть. В разных местах встречаются и другие места, упомянутые в эпосе «Кероглу» как место, где жил герой. Опять же, мы наблюдаем, что деревни, названные в честь Кероглу или названные в саге, расположены рядом с этими крепостями. Представление о том, что все эти имена появились в результате безграничной любви народа к эпосу «Кероглу» и его героям, является одним из существующих предположений. Чтобы определить эпические места эпоса «Кероглу» в связи с Азербайджанскими версиями, в этой статье рассматриваются крепости Кероглу, распространенные на Кавказе, в Восточной Анатолии и Южном Азербайджане, и снова приводится информация о различных местах, которые, по нашему мнению, являются связаны с эпосом.

Ключевые слова: эпос «Кероглу», эпическое место, замок, село, территория, гора

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 16.02.2022

Çapa qəbul olunma tarixi: 28.02.2022

**Rəyçi: filologiya elmləri doktoru, dosent Əfzələddin Əsgərov
tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur**